

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Література:

1. Азаров Ю. П. Радость учить и учиться. – М. : Политиздат, 1989.
2. Белкін А. С. Ситуация успеха. Как её создать? – М. : Просвещение, 1991.
3. Воронова С. Мотивація як фактор успіху навчальної діяльності молодших школярів // Початкова школа. – 2007.
4. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
5. Сухомлинський В. А. Серце віддаю дітям. – К. : Рад. шк., 1988.
6. Ушинський К. Д. Избранные педагогические сочинения. – М. : Педагогика, 1974.

Тарабанова Я. В.*

МОВЛЕННЕВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються шляхи реалізації мовленнєвої соціалізації учнів на уроках української мови.

Докорінні зміни, що відбулися в суспільстві, змусили освітні заклади взяти курс на гуманізацію і демократизацію загальної освіти, на формування особистості як найвищої цінності суспільства, на формування покоління, яке здатне навчатися й самовдосконалюватися впродовж усього життя, реалізовувати свій потенціал, а також знаходити власний шлях у житті незалежно від обставин.

Пріоритетом державної політики в галузі освіти є формування мовної особистості, людини самодостатньої, комунікативно компетентної, здатної й готової до спілкування в будь-якій життєвій ситуації, у різних сферах суспільного життя. Реалізація цього завдання поліпшуватиме процес входження школярів у життєві реалії, сприятиме багатогранному самовиявленню й самореалізації, формуванню навичок володіння словом, мовою, мовленням у різноманітних ситуаціях спілкування. У зв'язку із цим, особливий інтерес у світлі зазначених тенденцій викликає процес соціалізації в навчанні.

Соціалізація, як процес засвоєння і відтворення індивідом соціального досвіду з метою безболісного входження людини в суспільне життя, відбувається у процесі спільної діяльності і спілкування в певному соціокультурному середовищі. Соціалізація – це процес входження індивідів до суспільства через різні спільноти завдяки засвоєнню норм, ідеалів, цінностей шляхом виховання та наuczіння [9].

Особистість, як продукт суспільства, можлива лише за умови «привласнення» суспільного досвіду, що, у свою чергу, здійснюється за допомогою мовних механізмів. Процес засвоєння дитиною створених у соціально-культурній еволюції знакових систем закономірний, тому що люди живуть і діють не лише

* © Тарабанова Я. В.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

в реальному світі, але і в специфічно людському знаково-символічному середовищі, створеному соціокультурною генезою. Саме з оволодіння мовою починається входження дитини до суспільного життя. Відтак рівень володіння мовними засобами визначає успішність та характер соціалізації дитини. Таким чином, прослідковується взаємозв'язок між засвоєнням мови та соціалізацією дитини. Проблема ефективної організації мовленнєвої діяльності, спрямованої на соціалізацію, постає сьогодні ще з більшою гостротою, тому що педагогічні науки проголошують соціалізацію школяра основним завданням навчально-виховного процесу та засобом проектування соціального розвитку особистості.

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [2], Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року [4], Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [10], обласна науково-методична проблема «Соціалізація дітей та учнівської молоді в сучасному освітньому просторі» [12] передбачають відновлення змісту навчання з орієнтацією на ключові компетентності, оволодіння якими допоможе учням вирішити проблеми в професійному, соціальному житті, на підвищення якості й конкурентоспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, на прискорення інтеграції України в міжнародний освітній простір. Саме у світлі зазначених тенденцій проблема впливу мовленнєвої активності на соціалізацію школяра набуває актуальності.

Це питання в нинішній реформованій освіті не є новим, адже інтерес до проблеми мовленнєвої соціалізації виник давно. Дослідження в цій галузі проводили філософи, психологи, соціологи, лінгвісти та педагоги. У сучасній філософській літературі (М. Каган, В. Афанасьєв, Л. Буєва, Ю. Прилюк) досліджується роль спілкування у формуванні та життєдіяльності особистості. Передумовами вітчизняних досліджень комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей є культурно-історична теорія Л. С. Виготського та ідея про те, що мовлення дитини з самого початку соціалізоване і розвивається під переважаючим впливом соціальних факторів; ствердження взаємозв'язку засвоєння мовлення та оволодіння діяльністю, а відтак, головної роль активності дитини у процесі оволодіння мовленням. Психологія мовлення досліджує закономірності засвоєння і використання особистістю мови у процесі її спілкування з іншими людьми. Проблема мовленнєвої соціалізації дитини активно обговорюється в зарубіжній літературі (Е. Левін, Д. Слобін, С. Сноун, С. Фергюсон).

«Антропологи здавна цікавилися мовою і комунікацією як процесами, за допомогою яких діти стають повноцінними носіями своєї культури», – пишуть у своїй статті з проблем соціалізації Пеггі Міллер і Елізавета Хугстра. За висловом Едуарда Сепіра, «мова – потужний чинник соціалізації» [11, с. 231].

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Таким чином, у наш час успішна участь особистості в суспільних процесах, задоволення власних практичних потреб значною мірою залежить від здатності її до ефективної комунікації. Саме через пізнання і спілкування людина так чи інакше впливає на дійсність, змінює її, реалізує свої творчі можливості в усіх сферах життя.

Дитина, щойно народившись, ще не зовсім є людиною в соціальному сенсі цього слова. Вона – представниця роду людського лише біологічно. Соціальних властивостей і функцій особистості вона набуває у процесі виховання та в спілкуванні з іншими людьми. За висловом відомого російського психолога О. Леонтьєва – «кожна окрема людина вчиться бути людиною. Щоб жити в суспільстві, їй недостатньо того, що дає їй природа при її народженні. Вона має ще оволодіти тим, що було досягнуто у процесі історичного розвитку людського суспільства» [6, с. 408].

Особливий інтерес у науковців викликає мовленнєва соціалізація, тому що вона є водночас складовою і знаряддям соціалізації особистості, на ній базується психічний розвиток людини, засвоєння норм поведінки, адже процес пізнання і соціальна діяльність неможливі без мови, а одночасне засвоєння мови, оволодіння нею, нормами визначається соціальним середовищем [1]. Як зазначав В. Тимофєєв, під мовленнєвою соціалізацією розуміється процес розвитку індивіда в системі соціально-мовних відносин, яка опосередковується шляхом їх засвоєння, тобто є процесом становлення мовної особистості [13]. На думку В. Маслової, «основним засобом перетворення індивіда на мовну особистість, виступає його соціалізмція» [8, с. 6]. Уточнимо, що в даному випадку йдеться про мовну сторону цілісного процесу соціалізації індивіда, спрямованого на включення його в соціум за допомогою набуття навичок мовної комунікації. Якщо мовлення, визначає І. Зимня, є «своєрідний особливий спосіб формування і формулювання думки засобами мови» [3], то мовленнєва діяльність розглядається як система мовленнєвих дій, що забезпечують спілкування – взаємодію двох або кількох мовців з метою обміну інформацією, що реалізується під час слухання, говоріння, читання і письма.

Мовленнєва соціалізація, щоб відповідати викликам сучасності, повинна забезпечувати високу комунікативну функціональність людини в умовах, коли ідеї, знання і технології змінюються набагато швидше, ніж покоління людей, та пошук раціональних схем співвідношення між лавиноподібним розвитком знань, високих комунікативних технологій та людською здатністю їх творчо засвоїти; щоб людина, формуючись як представник етноспільноти, усвідомлювала реалії глобалізованого світу, була здатна жити і діяти в ньому; сформувані на суспільному та індивідуальному рівнях розуміння людини як найвищої цінності; сприяти виробленню у людині здатності до

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

свідомого й ефективного функціонування в суспільстві. У цьому контексті мовна соціалізація людини набуває неабиякого значення, адже під час цього процесу відбувається не лише формування мовних навичок, а й світоглядних позицій та орієнтирів на етнопонаціональній основі, засвоюються та осмислюються наукові і культурні надбання минулого та сучасного, що відбиті передусім мовними засобами, без чого гідне включення особистості до суспільства не було б повноцінним. Від мовленнєвої активності людини залежить її успішне спілкування, тобто входження до різних спільнот суспільства.

Необхідною складовою соціалізації особистості в усіх країнах світу є освіта. Школа виступає посередником між суспільством і особистістю і має певні засоби регулювання цих стосунків. У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти визначено такі вимоги до освіченості учнів основної і старшої школи, як «здатність особистості застосувати в конкретному виді спілкування знання мови, способи взаємодії з людьми, що оточують її та перебувають на відстані, навички роботи в групі, володіння різними соціальними ролями» [14].

Спостереження показують, що учні 5-6 класів володіють елементами рольової поведінки, вони використовують мовні засоби диференційовано – залежно від того, з ким говорять. Ускладнення стосунків дитини з навколишнім світом визначає кількість соціальних ролей. Тому правила ситуативно-рольової поведінки, що відбиваються в мовленні, потребують поглиблення, адже людське середовище, де спілкується дитина, є неоднорідним. Цілком звичними є ситуації, коли комунікація здійснюється представниками різних соціальних верств і груп: рольові пари типу «лікар – пацієнт», «водій таксі – пасажир», «господар квартири – сантехнік». Для успіху комунікації необхідним є своєрідне взаємне пристосування учасників комунікативної ситуації. Дитина не тільки бере участь у спільній діяльності людей, що складають конкретну групу, а й спостерігає, як виконують вони різні соціальні ролі. Тому, стаючи дорослою, вона формує уявлення про різноманітні соціальні ролі, включаючи й такі, котрі сама ніколи не виконувала. Усе це має пряме відношення до засвоєння мови. Таким чином, соціалізація неможлива без оволодіння мовленням, і не мовленням взагалі, а мовленням даного соціального середовища, нормами мовної поведінки, властивими цьому середовищу.

Найбільш ефективно реалізація мовленнєвої соціалізації особистості школяра може здійснюватися на уроках української мови, адже сама мета навчання рідної мови є формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно користуватися засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності. Забезпечення соціальної спрямованості уроків української мови наближує навчальний процес до

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

реальних мовленневих ситуацій, створює природні умови спілкування, формує інтерес до вивчення рідної мови.

Зважаючи на це, мета статті – окреслення шляхів реалізації мовленневої соціалізації учнів на уроках української мови.

У сучасному світі важливим є вміння передавати інформацію, підтримувати бесіду, установлювати контакти, знайти спосіб уникнути суперечок під час дискусії, створити оголошення. Випускник школи повинен уміти спілкуватися, уміти слухати і говорити так, щоб його слухали, уміти оцінювати своє і чуже мовлення, уміти словесно імпровізувати і повинен прагнути постійно вдосконалювати мовлення. Від цього залежать його соціалізація, професійна грамотність, яка проявляється також через мовлення.

У дітей, що прийшли до школи з різних соціальних і культурних сімей, часто спостерігається неоднаковий рівень володіння українською мовою, неоднакова здатність до мовного спілкування. Відмінності стосуються і активного запасу слів, і вміння зв'язно говорити, і мовного пристосування до умов спілкування. Ці відмінності вчителі української мови, навчаючи дітей різного соціального походження, повинні вирівнювати, створювати умови, щоб учні успішно засвоювали різні соціальні ролі, оволодівали тими знаннями, котрі є необхідними для правильного пристосування свого мовлення до ситуації, щоб при зміні умов мовлення вони могли краще переходити з одних мовних засобів на інші. Завдання вчителя-словесника в цьому аспекті – виробляти в учнів уміння і навички комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях, розвивати всі види мовленневої діяльності.

Важливою складовою уроків української мови щодо забезпечення належного рівня мовленневої компетентності учнів, що є однією з найважливіших умов їхньої соціалізації, є робота над текстом, котрий подає яскраві приклади життєвої позиції, що сприяє формуванню світогляду, здатності висловлювати і захищати свою позицію словом. Використання тексту як основної одиниці мовлення створює умови для практичної діяльності учнів, під час якої формуються знання про систему мови, орфографічні та пунктуаційні навички, розвиваються комунікативні вміння, реалізуються творчі здібності. Цілеспрямований підбір текстів і завдань – умова, що створює мовне середовище, яке забезпечує мовленнєву соціалізацію учня.

Поштовхом і необхідною умовою оволодіння соціологізованим мовленням слугує рольова гра. Беручи участь у грі, діти можуть переходити від однієї ролі до іншої, не враховуючи канони і логіку дорослих. Саме в грі дитина починає засвоювати елементи тих ролей, які грають на її очах дорослі, передусім батько й мати. Тому з точки зору соціального і психологічного розвитку гра – це такий же важливий вид діяльності для дитини, як робота та інші види суспільної поведінки – для дорослих. Взаємодіючи в грі, діти сприймають і засвоюють те,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

що психологи називають шаблонами поведінки, тобто найтиповіші форми людського спілкування, і такі, що часто повторюються.

Рольова гра – це умовне відтворення її учасниками реальної практичної діяльності людей, створення умов реального спілкування, які поєднують у собі елементи як ігрової, так і навчальної діяльності. Педагогічні спостереження, власний досвід роботи дають нам змогу стверджувати, що рольові ігри стимулюють учнів до спілкування, правильного і нормативного відтворення необхідного для опрацювання комунікативного матеріалу.

Під час вивчення розділу «Морфологія» пропонуємо використати рольову гру «Учитель і учні», мета якої – роз'яснення граматичних явищ, усвідомлення морфологічних особливостей частин мови, їх функціонального навантаження.

Клас об'єднується у групи – «учителів» та «учнів». «Учителі» пояснюють, що таке іменник і перевіряють розуміння пояснення за допомогою запитань. «Учні» – слухають пояснення і відповідають на питання.

Під час вивчення теми «Односкладне речення» радимо використати рольову гру «Реклама». Учні класу об'єднуються у 5 груп, кожна з яких отримує завдання скласти і представити рекламу певного виду односкладного речення. Одержавши завдання, учні розпочинають командну роботу, тобто кожен член групи ділиться своїми думками з питання, згодом усе обговорюється, збираються приклади. У такий спосіб опрацювання теми кожен учень має можливість розкрити творчі здібності, удосконалити вміння й навички, а також сформулювати елементи соціальної діяльності, тобто прослідковується зв'язок між засвоєнням мови і соціалізацією дитини.

Серед пріоритетних методичних засобів формування мовленнєвої соціалізації на уроках української мови чільне місце належить ситуативним завданням. Цей вид роботи дає учням можливість формувати і висловлювати думки відповідно до мовленнєвої ситуації, аналізувати і зіставляти мовленнєві явища, аргументувати, доводити й переконувати, виконувати різноманітні соціальні ролі. Наприклад, пропонуємо використати в 10-11 класах ситуативне завдання «Складна розмова». Учитель знайомить старшокласників з ситуацією: наприклад, «Ви – керівник невеликого відділу крупної фірми виробника. На ранок призначена вирішальна нарада, на якій Ви повинні представити замовникові виконану роботу. Замовник вимагає ознайомити його з усіма елементами продукції. За фатальним непорозумінням готовий матеріал був стертий з пам'яті комп'ютера, так що копірайтеру і графічному дизайнеру необхідно відновити весь обсяг пропозицій замовникові. Ви лише зараз, о 16.30, зрозуміли, що відбулося. Робочий день майже закінчений. На відновлення втраченого матеріалу потрібно щонайменше півтори-дві години. Що ж робити? Ваше завдання як

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

керівника відділу переконати співробітників затриматися і підготувати матеріали». Учитель пропонує трьом учасникам спробувати свої сили в розмові між керівником і підлеглими. Важливо, щоб після кожного виступу учні класу дали відповідь на питання: «Ви вірите в те, що завдання буде виконане?» [7]. Вважаємо, що слід подумати про вихід дітей з гри. Для цього проводиться детальне обговорення ситуації. Бажано, щоб кожен учасник відповів на запитання:

- Як ви себе почували в тій чи іншій ролі?
- Що сподобалось під час гри, а що – ні?
- Чи бували ви самі в такій ситуації?
- Чи була вирішена проблема? Чому? Як вона вирішена?
- Яку іншу лінію поведінки можна було б вибрати?
- Чи доводилося вам потрапляти в подібну ситуацію?
- Яким чином цей досвід може вплинути на ваше життя?

Створення діалогу – ефективний засіб мовленнєвої соціалізації школярів. Пропонуємо використовувати діалоги, які надають урокам української мови соціальної спрямованості, створюють умови, щоб учні успішно засвоювали різні соціальні ролі. Школярі отримують завдання скласти діалог, наприклад:

1. Ви сідаєте у вагон, вам їхати довго. Ваші попутники вже в купе... Знайомимось...

2. Ви прийшли здавати документи для вступу до ВНЗ. З'ясуйте факультет і спеціальність.

3. Ви прийшли влаштовуватися на роботу. Розкажіть про себе, запитайте про умови праці.

Діалогічне спілкування – явище ситуативне, тому цілком зрозуміти його можна тільки в контексті тієї ситуації, у якій створюється мовленнєвий акт. Запропоновані навчальні мовленнєві ситуації ставлять учня в умови, ідентичні природним, дають змогу активізувати розмовні формули, відповідну лексику, граматичні структури, не фіксуючи увагу на них, збуджують уяву учнів, спонукають їх правильно оформляти свою думку. Пропонуємо такі ситуації для спонтанної бесіди:

– Ви випадково штовхнули пасажира в автобусі. Змодельуйте форму вибачення перед однолітком, бабусяю, жінкою з дитиною на руках.

– Ви запізнилися на серйозну зустріч, де на вас чекали. Вибачтеся перед офіційною особою, знайомим дорослим, товаришем.

Охарактеризовані методи і прийоми роботи дозволяють учителю української мови будувати оптимальну, на нашу думку, траєкторію мовленнєвої соціалізації особистості в сучасному полікультурному просторі. На уроках української мови учні повинні формувати вміння бути контактними в різних соціальних групах, уміти працювати з представниками різних соціальних верств і груп, запобігати конфліктним ситуаціям або вміло виходити з них. Ці навички забезпечують молододу людину мобільністю, можливістю швидко реагувати на зміни в світі,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

пристосовувати власне мовлення до ситуації, добираючи мовні засоби за стилем, забарвленням, тональністю до умов спілкування.

Таким чином, методичний спектр учителя української мови надзвичайно широкий, спроможний оптимально забезпечити сприятливе середовище для соціалізації особистості школяра.

Література:

1. Булаховський Л. А. Питання походження мови. – Вибр. праці в п'яти томах. – Т.1. – Загальне мовознавство. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 166–213.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти школи: [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030/.
3. Зимняя И. Лингвопсихология речевой деятельности. – Москва-Воронеж, 2001. – С. 3.
4. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року: [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/30817/.
5. Леонова Н. С. Мовно-комунікативна вправність учнів у вимірі компетентісно орієнтованого навчання // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2013. – №1. – С. 2–7.
6. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. – М., 1972. – 408 с.
7. Лихачова К. М. Рольова гра – ефективний шлях формування правильності мовлення майбутніх спеціалістів [електронний ресурс]. – Режим доступу irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin
8. Маслова В. А. Лигвокультурология. – М., 2001. – С. 45.
9. Москаленко В. В. Особливості дослідження соціалізації особистості в інтерсуб'єктній парадигмі / Москаленко В. В. // Соціальна психологія. – 2009. – № 6 (38). – С. 22–37.
10. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>
11. Сепир Е. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993.
12. Соціалізація дітей та учнівської молоді в сучасному освітньому просторі (методичні рекомендації щодо реалізації обласної науково-методичної проблеми): [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://academy.ks.ua/view_news.php?id=178.
13. Тимофеев В. П. Личность и языковая среда. – Шадринск, 1971. – С. 89.
14. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p>